

УДК 330.1:338.1

**БАНКИ ЯК СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ В ПОШИРЕННІ ТІНЬОВИХ
ПРОЦЕСІВ В ЕКОНОМІЦІ**

*В. В. Росенко, к.е.н., доцент кафедри економічної кібернетики,
Сумський державний університет*

Анотація

У статті визначено та охарактеризовано форми та інструменти участі банків в тіньових економічних операціях. Розглянуто найбільш поширені схеми участі банківських установ у псевдо зовнішньоторгівельних та фінансових операціях.

Ключові слова: банки, тіньова економіка, легалізація доходів, отриманих незаконним шляхом, корупція, офшорні зони.

DOI: 10.21272/1817-9215.2017.2-03

Постановка проблеми

Основною перешкодою на шляху побудови моделі стійкого економічного зростання та підвищення рівня людського розвитку в Україні є укорінення корупційних та тіньових схем у усіх сферах життєдіяльності. Попри посилення контролю у сфері господарської діяльності, удосконалення системи фінансового моніторингу та зміни в фіскальному законодавстві, все ж таки масштаби тіньової економічної діяльності в Україні залишаються на високому рівні. За даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі України у 2016 р. близько 34% офіційного ВВП знаходяться у тіні [5] та перебуває поза дією вітчизняного податкового та митного законодавства. Це дані офіційної статистики, хоча реально рівень тінізації національної економіки вдвічі більший. Системно важливим елементом в створенні умов для організації тіньових економічних процесів є банківські установи, які мимовільно або свідомо залучені до схемних операцій. Тому основним напрямом протидії та запобігання тінізації національної економіки є удосконалення інструментів фінансового моніторингу, контролю та нагляду за операціями в банківській системі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання тінізації економіки є одним із ключових аспектів дослідження вітчизняних та закордонних науковців, а також міжнародних організацій. Теоретичні та практичні аспекти дослідження економічної природи тінізації економіки, чинників впливу на неї, а також шляхів протидії та запобігання тіньовим схемам в економіці висвітлено в наукових працях С. О. Баранова [1], З. С. Варналія [2], С. В. Ведернікова [3], Д. Блейдса, В. Д. Гвоздецького [4], С. Джонсона, Д. Енсте, М. Кабіра, Ю. І. Кіржевського [8], І.І. Мазура [9], В. Предборського [10], Ф. Шнайдера [18], О. В. Черевко [11], С. С. Шумської [14], Е. Фейге. Вагомий внесок у дослідження питань тінізації економіки та її впливу на різні сфери суспільного життя здійснюють спеціалісти таких міжнародних організацій як Міжнародного валютного фонду (International Monetary Fund), Управління Організації Об'єднаних націй з наркотиків та злочинності (United Nations Office on Drugs and Crime), Організації економічного розвитку та співробітництва (Organisation for Economic Co-operation and Development), Світового банку (World Bank), Глобальної чесності (Global Integrity).

Мета статті полягає в дослідженні теоретичних та практичних аспектів форм участі банків в тіньовій економічній діяльності з визначенням ключових інструментів залучення фінансових установ до операцій сумнівного характеру.

Виклад основного матеріалу дослідження

Банківські установи виступають системно важливим елементом в поширенні проявів тінізації національної економіки, оскільки саме вони забезпечують обіг грошових коштів та фінансового капіталу між суб'єктами господарювання, а також здійснюють перелив капіталу та грошей між економічними системами в межах країни та поза нею.

Більшість тіньових операцій в економіці здійснюється за посередництвом банків в особі власників істотної участі в даній фінансовій установі, керівництва, працівників, а також клієнтів банку. Варто відзначити, що деякі банки можуть бути залучені до тіньових операцій без усвідомлення їх участі в них.

Практика перевірки національним регулятором вітчизняних банківських установ засвідчує, що більш схильними до тіньових операцій на ринку є банки з іноземним капіталом, а саме в переважній більшості стосується не дочірніх компаній міжнародних банківських груп, а фінансових установ, власником яких є компанія-нерезидент або іноземна особа. Основним каналом виведення і подальшим відмиванням грошей закордон через банківську систему є офшорні зони, країни з пільговим оподаткуванням та країни з високим рівнем збереження банківської таємниці. Зокрема, станом на кінець 2016 року в Україні функціонувало 38 банків з іноземним капіталом, причому 21% з яких належать власникам, компанії яких зареєстровані в офшорних зонах (Марфін Банк (Кіпр), Універсал Банк (Кіпр), Альфа-банк (Кіпр), Траст (Віргільські острови), Агропросперіс Банк (Кіпр), Банк Кредит-Дніпро (Кіпр), Таскомбанк (Кіпр), Банк Авангард (Кіпр)).

У найбільшій мірі послуги банківських установ залучаються для обслуговування експортно-імпортних та інвестиційних операцій, які мають ознаки фіктивності, а також для легалізації коштів, одержаних незаконним шляхом. Форми та інструменти участі банків в тіньових економічних операціях представлені на рисунку 1.

Легалізація (відмивання) незаконних доходів займає одне із лідируючих місць серед видів економічної злочинності в усьому світі. Дана проблема все більшою мірою загрожує стабільності світової та вітчизняної фінансової системи, нарощенню соціальної напруги та втратою довіри населення до надійності банківських послуг. За оцінками фахівців консалтингової компанії PricewaterhouseCoopers [15], світові обсяги операцій з легалізації коштів, отриманих незаконним шляхом та фінансування тероризму оцінюються в обсязі від 2 до 5 % ВВП всіх країн світу або приблизно 1-2 трлн. дол. США на рік. Тоді як лише близько 1% світових нелегальних фінансових потоків виявлені та конфісковані контролюючими органами [16].

З розвитком інформаційних технологій та активного запровадження фінансових інновацій в системі грошових розрахунків банківська система стає ще більш привабливою платформою для застосування схем з відмивання коштів, отриманих незаконним шляхом. Так, за 2008-2016 рр. обсяг отриманих Держфінмоніторингом повідомлень про фінансові операції за участю банків збільшилася більше ніж в 10 разів (рис. 2).

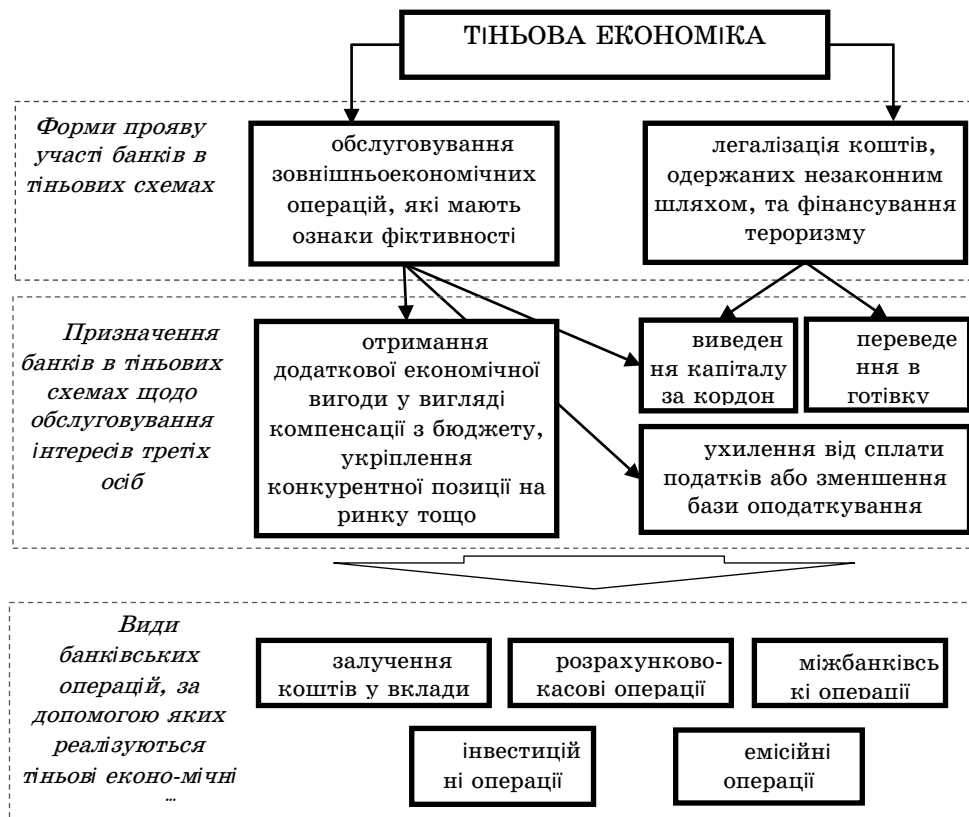

Рисунок 1 – Механізм участі банків у тінювих економічних операціях

Рисунок 2 – Динаміка інформування про сумнівні фінансові операції банками України [11]

Недосконалі механізми регулювання відносин на фінансовому ринку та відсутність ефективних методів контролю за фінансовими установами, а також недосконалість митного та податкового законодавства при здійсненні зовнішньоекономічних операцій створюють умови для масового відтоку національного капіталу за кордон. Варто відзначити, що в основному перелив капіталу з однієї країни в іншу здійснюється за посередництва учасників банківської системи. За даними незалежної некомерційної організації «Глобальна чесність» (Global Financial Integrity) [17] з України протягом 2005-2014 рр. виведено фінансових ресурсів в обсязі 1,165 млрд. дол. США. Вивіз капіталу закордон здійснюється в основному через здійснення прямих іноземних інвестицій, оплату товарів за зовнішньоторговельними контрактами (в т. ч. фіктивними), а також сплату фінансових, страхових, інформаційних та консультаційних послуг. Попри повернення цих коштів із-за кордону шляхом кредитування, прямих та портфельних інвестицій, але реінвестовані кошти у вітчизняну економіку все ж таки не покращує стан фінансового забезпечення країни.

Найбільш поширеними схемами участі банківських установ у псевдо зовнішньоторгівельних та фінансових операціях є [6, 7, 13]:

– компанія здійснює продаж товарів за завищеною вартістю компанії, яка фіктивно зареєстрована закордоном (власниками є фактично одні й ті ж самі особи). Зарахування коштів за експортними операціями відбулося на рахунки закордонного банку. Компанія-резидент, здійснивши експорт за завищеними цінами, отримує незаконне відшкодування податку на додану вартість з Державного бюджету та загалом виводить капітал закордон.

– компанія-резидент здійснила документарне ввезення товару з іншої країни, перерахувавши відповідну суму коштів на рахунок компанії в іноземному банку. Водночас дана сума коштів відразу була перерахована на рахунок іншого банку закордоном. При цьому, встановлено, що особи, які мають право здійснювати операції за рахунками в даних іноземних банках, є громадянами країни, яка імпортувала даний товар;

– здійснення експортних та/або імпортних операцій, за якими відбувалося перерахування грошових коштів на рахунок фірми в банку, власниками якої є фіктивні особи;

– компанія імпортувала товар, при цьому надавши банку фіктивні вантажно-митні декларації, тобто ввезення товару на митну територію країни не відбувалося. Згодом цей товар де-юре виводиться закордон, оформивши відповідні експортні контракти, та компанія отримує відшкодування податку на додану вартість;

– на рахунки двох компаній надходять грошові кошти як оплата за цінні папери, які знімаються керівниками цих установ в касі банку з призначенням платежу «викуп власних цінних паперів у фізичних осіб». Водночас, на рахунок зазначеної посадової особи компанії також надходять грошові кошти, які згодом ним переводяться з безготівкової в готівкову форму;

– банк кредитує компанію-резидента задля оплати товарів за зовнішньоекономічними контрактами. Згодом компанія перераховує кошти на банківські рахунки нерезидентів в офшорах. Коли настає період повернення позикових коштів банку, то компанія-резидент сплачує їх банку, проте отриманий прибуток від використання кредитних ресурсів заливається поза межами країни;

– декілька компаній перераховують грошові кошти на користь третьої особи в якості оплати за товари та/або цінні папери за товарно-матеріальні цінності. Протягом цього ж операційного дня третя особа перераховує кошти фізичним особам у вигляді безвідсоткової позики. Тоді як дані фізичні особи проводять операції зі зняття коштів та інші.

Проаналізувавши основні схеми участі банків у зовнішньоторгівельних та фінансових операціях, які мають ознаки фіктивності, доцільно виокремити найбільш вживані інструменти, що використовуються економічними суб'єктами в тінювих схемах: зовнішньоторгівельні контракти, що містять фіктивну документацію; цінні папери; подробиці документи, які встановлюють особистість; конвертаційні схеми; офшорні компанії тощо.

Використання банків для відмивання грошей, виведення капіталу за кордон, обслуговування тінювих зовнішньоекономічних операцій несе в собі загрози та ризики як для окремої фінансової установи, так і банківській системі загалом. Залучення банку до схемних операцій ймовірно може призвести до втрати ним ділової репутації, погіршення конкурентної позиції на ринку, зниження рівня фінансової стійкості або загалом банкрутство, а також застосування санкцій з боку національних та міжнародних контролюючих органів.

Висновки

Поширення тінювих процесів у вітчизняній економіці створюють перешкоду для сталого соціально-економічного зростання країни. Значною проблемою є те, що переважна більшість тінювих економічних схем реалізується в легальному

нормативно-правовому полі шляхом здійснення різноманітних банківських операцій. Внаслідок наявності лазівок у вітчизняному законодавстві та зацікавленості окремих стейкхолдерів банку в здійсненні схемних операцій банки активно використовуються для відмивання коштів, отриманих незаконним шляхом або обслуговування зовнішньоекономічних операцій, які мають ознаки фіктивності. Виходячи з цього, для ефективної протидії тінізації національної економіки необхідно удосконалити методи та інструменти фінансового моніторингу. У перспективі подальших наукових досліджень буде кількісно формалізовано ступінь впливу банків з іноземним капіталом на розвиток тіньової економічної діяльності.

SUMMARY

Roienko V.V., PhD, Associate Professor of Economic Cybernetics Department, Sumy State University

The article defines and describes the forms and instruments of banks' participation in shadow economic operations. The most widespread schemes of banks' participation in fictitious foreign trade and financial operations are considered.

Key words: banks, shadow economy, money laundering, corruption, offshore.

Список використаних джерел

1. Баранов С. О. Тіньова економіка: сутність, причини, соціально-економічні наслідки та шляхи подолання в Україні / С. О. Баранов // Вісник НАДУ. – 2015. – № 3. – С. 47-54.
2. Варналій З. С. Теоретичні засади детінізації економіки України / З. С. Варналій // Вісник Вінницького політехнічного інституту. – 2014. – № 1. – С. 46-53
3. Ведернікова С. В. Проблеми визначення рівня тіньової економіки в Україні / С. В. Ведернікова // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2015. – Випуск 13. – С. 42-46.
4. Гвоздецький В. Д. Протидія тінізації економічної діяльності як важливий напрям запобігання корупції / В. Д. Гвоздецький, Є. В. Невмержицький // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 3. – С. 180-191.
5. Загальні тенденції тіньової економіки в Україні. I квартал 2017 р. [Електронний ресурс] / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. – Режим доступу : <https://issuu.com/mineconomdev/docs/4cbbfb4f6a8c22>
6. Использование внешнеторговых операций для легализации преступных доходов [Електронний ресурс] // Рабочая группа ЕАГ по типологиям. – Режим доступу: https://www.cbr.ru/today/anti_legalisation/evraz/vt2009.pdf
7. Іванова І. М. Тіньові схеми з експортом: сутність та шляхи усунення / І. М. Іванова // Наукові праці НДФІ. – 2014. – № 4 (69). – С. 27-33.
8. Кіржецький Ю. І. Тіньова економіка та напрями її подолання в Україні : моногр. / Ю. І. Кіржецький. – Львів : Ліга-Прес, 2013. – 170 с
9. Мазур І. І. Детінізація економіки України: теорія та практика : моногр. / І. І. Мазур. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. – 239 с.
10. Предборський В. А. Детінізація економіки в контексті трансформаційних процесів. Питання теорії та методології: [монографія] – К. : Кондор, 2005. – 614 с
11. Статистичні дані щодо отриманих Держфінмоніторингом повідомлень про фінансові операції 2016 [Електронний ресурс] / Державна служба фінансового моніторингу України. – Режим доступу : http://www.sdfm.gov.ua/articles.php?cat_id=83&lang=uk
12. Стратегічні пріоритети детінізації економіки України у системі економічної безпеки: макро та мікро вимір: монографія / За ред. Черевка О. В. – Черкаси : ПП Чабаненко Ю. А. – Черкаси, 2014. – 442 с.
13. Типологія легалізації злочинних коштів в Україні в 2004 - 2005 роках [Електронний ресурс] / Державний комітет фінансового моніторингу України. – Режим доступу: https://www.nexus.ua/data/files/Legal_DB/Ukraine/Money_Laundering_Typology.pdf
14. Шумська С. С. Доларизація та відтік коштів з української економіки / С. С. Шумська // Економіка і прогнозування. – 2003. – № 4. – С. 62-71.
15. Anti-Money Laundering 2016 [Електронний ресурс] / PWC. – Режим доступу : <http://www.pwc.com/gx/en/services/advisory/forensics/economic-crime-survey/anti-money-laundering.html>
16. Estimating illicit financial flows resulting from drug trafficking and other transnational organized crimes 2011/ United Nations Office on Drugs and Crime [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/Studies/Illicit_financial_flows_2011_web.pdf
17. Illicit Financial Flows to and from Developing Countries: 2005-2014 [Електронний ресурс] / Global Financial Integrity. – Режим доступу : http://www.gfintegrity.org/wp-content/uploads/2017/05/GFI-IFF-Report-2016_final.pdf
18. Schneider F. Shadow Economies in Highly Developed OECD Countries: What Are the Driving Forces? [Електронний ресурс] / F. Schneider, A. Buehn // IZA Discussion Paper № 6891. – The Institute for the Study of Labor, Bonn, October 2012. – 34 p. – Режим доступу : <http://ftp.iza.org/dp6891.pdf>

Надійшла до редакції 22 липня 2017 р.